

ד"ר שלמה סטיב ג'קסון

שיקולים של פיקוח נפש בעת טיפול בנפגעים תחת אש - לבטים הלכתיים של רופא בקרב

תוכן העניינים:

- א. מבוא
- ב. ערכם העליון של החיים ודיני פיקוח נפש
- ג. אחריות הלכתית להצלת חיי הזולת
- ד. מקורותיה של חובת הרופא לרפא
- ה. הסתכנות הרופא עבור חולים
- ו. הסתכנות הרופא בזמן מלחמה
- ז. דיון וסיכום

א. מבוא

ברוב צבאות העולם תפקידו של הרופא הצבאי הינו ברור ומוגדר היטב: הוא מטפל בחיילים בשיגרה ובזמן לחימה. המתכונת שבה מתבצע הדבר בזמן לחימה ברוב הצבאות היא זו של חזית שבה נערכת הלחימה, ועורף רפואי שבו מטופלים החיילים. לרוב, החייל שנפצע בשדה הקרב יקבל טיפול מידי (חבישה, ומשכך כאבים) על ידי חובש הנמצא בכוח הלוחם. אותו נפגע יפונה לאחור – רגלי, ברכב, או אפילו בהיטס. רק עם הגיעו לעורף, שבו נמצא מתקן רפואי צבאי מאורגן, יטופל על ידי רופא וצוותו. הרופא הצבאי במתכונת זו מתפקד כרופא רגיל לכל דבר, הממייץ את הנפגעים ומטפל בהם; הוא אינו נמצא בקו האש ואינו חשוף לאש האוייב.

בצה"ל מערך הרפואה בנוי אחרת. המגמה של מערכת זו ויעדיה הינם להביא את הטיפול הרפואי הטוב ביותר אל החייל הנמצא בתוך הלחימה. ידוע שחלק מהפציעות הנגרמות בקרב דורשות טיפול מידי על מנת שהנפגע יישאר בחיים. טיפולים מסוג זה לעיתים חייבים להינתן על ידי רופא; פעולות אלה כוללות למשל הכנסת נקז בין-צלעי, החדרת נתיב אויר תוך-קני, קונוטומיה וכד'.

כתוצאה מכך, בנוסף לחובשים הנמצאים בין הלוחמים¹, נמצאים בצה"ל גם רופא וצוות חובשים כחלק אינטגרלי של כל יחידה לוחמת. מיקומם בשעת קרב ייקבע לפי החלטת המפקד, אך לרוב זה יהיה מעט מאחורי הקו הקדמי של הלחימה, בהתאם לצורת הלחימה. בנוסף לכך, יחידות צבאיות שמבצעות פשיטות ומבצעים מעבר לקווי האויב, יתוגברו

1. חובש ביחידה לוחמת הינו לוחם, שבנוסף לתפקיד הלחימה הרגיל רכש הכשרה כחובש, והוא מטפל בפצועים בשעת הצורך. וראה בהמשך.

בנוסף לחובשים בנוכחות רופא אחד לפחות.

רופא במערך הצבאי-רפואי מצוייד בציוד לחימה בסיסי, ובנוסף לזה בערכות ותרמילים יעודיים לתפקידו. הרופא הקרבי הישראלי עובר הכשרה צבאית בסיסית וכן הכשרה רפואית-צבאית – טירונות, קורס חובשים, קורס קצינים בסיסי ו'השלמה חילית' בקורס קציני רפואה, ולכן אפשר למקמו בתוך מערך הלחימה עצמו, כאשר בשעת הלחימה הוא מסוגל לדאוג להגנתו הבסיסית בנוסף לעבודתו הרפואית.

בשדה הקרב, עבודת הרופא היא רבה: פרט למיון וטיפול בנפגעים הוא גם אחראי על פינויים לאחור ליחידה הרפואית העורפית הקרובה, והוא גם המפקד הישיר של כל הצוות שבאחריותו, על כל המשתמע מכך.

הדגש העליון ששמים בצה"ל על הצלת חיי אדם מכניס לא פעם את הרופא לדילמות קשות: הוא המופקד על הטיפול בפצועים, ולכן הוא מחוייב לטפל בהם בכל מצב, גם אם מדובר בנפגעים בעיצומם של פעולות מבצעיות תחת אש האויב. לפעמים אין לרופא מנוס אלא להסתכן בעצמו באופן משמעותי על מנת לטפל ולהציל את חייהם של הפצועים. אך שאלה קשה מתעוררת סביב למסירות שכזו: עד כמה חייב הרופא להסתכן עבור נסיונו להצלת הפצועים? הרי גם הוא עצמו רוצה "לחזור הביתה בשלום"!

במאמר זה נחקרה שאלה זו, ושאלות אחרות הקשורות אליה, לאור ההלכה. נבדקה ונחקרה גישת ההלכה בענין הערך העליון של החיים ושמירתם, והאחריות המוטלת על אדם בישראל כלפי זולתו בקשר להצלת חיים. המאמר מתמקד בחובת הרופא לרפא, ובעצם הסתכנותו עבור חולים בזמן שלום ועבור פצועים בזמן מלחמה. המטרה היא להראות כי קיימת גישה הלכתית הלוקחת בחשבון את מירב המרכיבים של הבעיות העומדות לפני הרופא בזמן מלחמה, ומנסה לתת פתרון בצורת קווי מחשבה וקווי התנהגות כלליים הניתנים ליישום. השאיפה היא שיוקל לו לרופא, המתלבט בין חובתו למערכת לבין מחויבותו לחיי עצמו, לאור המסקנות ההלכתיות הללו.²

ב. ערכם העליון של החיים ודיני פיקוח נפש

ערכם העליון של חיי האדם בהשקפה היהודית מודגש מספר רב של פעמים בספרות התלמודית והמדרשית. כך האימרה³ "לעולם מצוות החיים

2. יש לציין שעבודה זו נכתבת בלשון זכר למרות שקיימות בצה"ל רופאות, מכיוון שהיא מתייחסת לדילמות העומדות בפני הרופא במערך השדה של צה"ל. מדיניות הצבא היא שרק רופאים גברים ישרתו ביחידות קרביות. רופאות צבאיות אינן משרתות בתפקידים שיכולים לסכן אותן, ולכן הדילמות של טיפול בנפגעים בזמן הקרב (בהקשר לאספקטים של פיקוח נפש) שהוצגו במאמר זה יחודיים לרופאים במערך הלוחם.

3. יו"ד ש"ך ס"ק א, בענין הדין ש'מעבירין את המת מלפני הכלה להכניסה לחופה'.

קודמת למצוות המתים" מדגימה את הדגש ששמה ההלכה לגבי החיים כערך בפני עצמם. וכך בבתי הדין חובה על הדיינים להזהיר את העדים מה עלולים לגרום דבריהם במידה ויעידו עדות שקר, וכתוצאה מכך יומת אדם חף מכל פשע; בית הדין היה מכריז⁴: "...לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא". הדיינים היו גם מסבירים לעדים⁵ שדמו של הנדון תלוי בם עד סוף העולם.

אביא דוגמאות להיבט ההלכתי של הדאגה לשמירת חיי אדם: חובת ברית מילה לכל יהודי זכר חלה ביום השמיני ללידתו, ועצם הברית דוחה שבת, יום טוב, ומצוות אחרות. העילה היחידה לדחות ברית מילה בזמנה היא מטעמי בריאות⁶: "אין מלין ילד שיש בו חשש חולי, שסכנת נפשות דוחה את הכל, שאפשר לו למול לאחר זמן ואי אפשר להחזיר נפש אחת מישראל לעולם", ולכן ההלכה קובעת⁷ ש"אין מלין אותו עד שיבריא".

בתלמוד ובספרות ההלכה יש עקרון בלתי מעורער שמותר ואף חובה לחלל את השבת ולעבור על מצוות אחרות לשם הצלת חיים. התלמוד מציג את השאלה⁸: "מנין לפיקוח נפש שדוחה את השבת?" והתשובה המכרעת נרמזת בספר ויקרא⁹: "...ושמרתם את חוקתי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" – "וחי בהם ולא שימות בהם". כלומר מצוות התורה ושמירתן ניתנו לאדם על מנת שיקיימן, ותנאי הכרחי לכך הוא החיים עצמם. אדם ללא רוח חיים אינו יכול לקיים את מצוות התורה.

ועוד: למרות החומרה של יום הכפורים ולמרות החובה הגמורה לצום, במידה וישנה סכנה לאדם הצם כאשר אכילה ושתייה יכולים לעזור לו – מאכילים אותו "עד שתתיישב דעתו"¹⁰. יתירה מזו, גם תשוקה חולנית למזון עשויה להוות סימן לסכנת חיים¹¹. גם אשה בהריון שנתקפה בתשוקה עצומה למזון, מאכילים ומשקים אותה לפי הצורך, אם לא נתקררה דעתה גם לאחר שלחשו באוזנה "יום כפור היום".

מהפוסק¹² "ונשמרתם מאד לנפשותיכם..." למדו רבותינו¹³ חובת

4. סנהדרין פ"ד משנה ה.

5. שם.

6. יו"ד סי' רסג סע' א.

7. יו"ד סי' רסב סע' ב.

8. יומא פב.

9. ויקרא יח, ה.

10. או"ח סי' תריז סע' ב.

11. שם. התיאור התלמודי ל"בולמוס" מתאים לתיאור של היפוגליקמיה חריפה העלולה לסכן חיים; אכילת מאכל מתוק פותרת את הבעיה.

12. דברים ד, טו.

13. ברכות לב ע"ב.

-- העורך.

זהירות ושמירה על החיים, ואף נקבע¹⁴ ש"ספק נפשות להקל", חוץ מאשר בשלוש עבירות חמורות שהן עבודת זרה, שפיכות דמים, וגילוי עריות; בכל יתר העבירות שבתורה על האדם לעבור עליהן ולא למסור את נפשו¹⁵. במקרים של התנגשות בין בחירה בחיים לבין ביצוע אחת משלוש העבירות הללו – על האדם מישראל לקדש את השם, בזה שהוא מוסר את נפשו; וכך פוסק הרמב"ם¹⁶: "כל מי שנאמר בו יעבור ואל ייהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, וכל מי שנאמר בו ייהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם, ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם כרבים כדניאל חנניה מישאל ועזריה ורבי עקיבא וחבריו" וכו'.

התנגשות בין מצוה רגילה לבין מצוות פיקוח נפש מסתיימת בהכרעה ברורה לערכם העליון של החיים. ההלכה ניתנה על מנת שתקויים ולכן דרושים "החיים" לשעצמם כתנאי הכרחי לקיומה של התורה. לפיכך אין לראות מעשה חסידות בשמירת המצוות תוך סיכון חיים. התנהגות שכזו הינה נפשעת וטפשית¹⁷. גישת התורה, אל החיים, כערך עליון מלמדת אותנו:

- א. חובה קדושה לשמור על החיים וכל הפעולות המסייעות בפעולה זו הן מוצדקות ומקבלות צביון הלכתי מובהק.
- ב. על פי ההלכה חובה לדחות מצוות או איסורים אחרים המתנגשים במישרין בסיכויי החיים.
- ג. פעולה כזו מוגדרת כמצוה, אינה זקוקה לכפרה עקב "עבירה" שנעשתה, כלומר במידה ולא מקיימים מצווה/הלכה מסוימת עקב סכנת חיים אין צורך ב"כפרה" או "מחילה" על אי קיום המצווה.
- ד. אסור לקיים מצוות שנדחו מחמת סכנת החיים. כלומר, חולה שאסור לו לצום עקב בעיה או מחלה, חוטא במידה ויחליט לצום כנגד דעת הרופאים ודעת הרבנים, שההלכה הסמיכה אותם להחליט בעניני סכנת חיים ובריאות – מי פטור ומי חייב לצום¹⁸.

ג. אחריות הלכתית להצלת חיי הזולת

ערכם העליון של החיים המודגש ע"י ההלכה מקבל ביטוי מעשי ותפקודי תחת הכותרת של "פיקוח נפש". טעות נפוצה היא לחשוב שהמושג פיקוח נפש קשור אך ורק לתחום הרפואי; הצלת טייס, או חילוץ חייל משטח אויב גם אם אינו פצוע, מהווים גם הם מצבים של פיקוח נפש.

14. או"ח סי' שכת סע' י.

15. סנהדרין עד ע"א; יו"ד סי' קנז, א.

16. יסודי התורה ה, ד.

17. "הרפואה והיהדות" מאת הרב יעקובוביץ עמ' 74.

18. "הרפואה והיהדות", עמ' 73.

המקור לדין פיקוח נלמד במס' יומא¹⁹: "מי שנפלה עליו מפולת בשבת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ...מפקחים עליו את הגל...". במסקנת הגמרא²⁰ מובאת דעת שמואל: "...ושמרתם את חוקתי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם...²¹" – וחי בהם ולא שימות בהם. רבי שמעון בן ר' צמח דוראן מוסיף²² ש"האי מצוות פיקוח נפש על כל ישראל רמיא, משום וחי בהם ולא שימות בהם' וגם משום 'לא תעמוד על דם רעך'". גם הדרך של הצלת החיים מוסברת ומפורשת – "הזריז הרי זה משוכח והשואל שופך דמים...²³", דהיינו שאפילו במקרה של ספק פיקוח נפש בשבת צריך האדם להיות זריז ולא להעמיד שאלות ולהתמהמה, אלא לפעול, ליוזם, ולבצע כמה שיותר מהר את כל מה שכרוך בהצלת הזולת.

דוגמה נוספת לחשיבות של זריזות ופעילות יוזמה בקשר להצלת חיים עקב פיקוח נפש רואים בסוגיית פדיון שבויים: מצווה זו של הצלת יהודים שנחטפו או נלקחו בשבי בידי הגויים נחשבת למצוה חשובה במיוחד, כפי שנפסק בשו"ע ש"אין מצווה גדולה כפדיון שבויים"²⁴, ו"המעלים עיניו מפדיון שבויים הרי הוא כשופך דמים..."²⁵.

ההקלות שנקבעו לפיקוח נפש (פיקוח נפש דוחה שבת, מילה צומות וכו') לא נאמרו רק במקום שהסכנה היא וודאית. ההלכה קובעת שגם במקרים של ספק פיקוח נפש, כאשר אין לפנינו מקרה ברור של סכנה ודאית, גם פה חלות ההקלות²⁶. יש לציין שיש סוגי הקלות שונים בהתאם למידת הספק.

למרות מה שנאמר עד כה, קיימות עדיין שאלות קשות בקשר להצלת חיי הזולת. החובה לבוא לעזרת רעהו הנתון בסכנה נלמדת מהפסוק²⁷ "לא תעמוד על דם רעך". הגמרא במסכת סנהדרין²⁸ דנה בסוגיה זו של חובת הצלה. מסקנת הענין מובאת ברמב"ם²⁹: 'כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך, וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גוים או

19. יומא פ"ח מ"ז.

20. שם דף פה עמ' א-ב.

21. ויקרא יח, ה.

22. שו"ת התשב"ץ ח"ג סי' לז.

23. יומא פד ע"ב.

24. יו"ד סי' רנב סע' ב.

25. שם.

26. רמב"ם – הלכות שבת, פרק ב' הלכה ג'. תשובות רשב"א חלק ג' סימן ער"ב. טור ושוע

או"ח סימן שכ"ח.

27. ויקרא יט, טז.

28. עג עמ' א-ב.

29. רמב"ם הל' רוצח א, יד.

מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גלה אוזן חבירו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חבירו ויכול לפייסו בגלל חבירו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך". יש חובה על האדם לעזור לא רק בצורה ישירה, אלא גם בצורה עקיפה, בדרך של שכירת אנשים היכולים להציל. בנוסף, החובה להציל קיימת לא רק ברגע שהזולת נמצא בסכנה, אלא גם כאשר הסכנה עתידית חובה על האדם למנוע בעצמו או על ידי אחרים את הצפוי לקרות לחברו.

דבריו של הרמב"ם היוו את הבסיס להלכה שנפסקה בשולחן ערוך³⁰:
 "...הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו... ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להציל ולא הציל... עובר על לא תעמוד על דם רעך".

השאלות הן: האם צריך אדם גם לסכן את חייו או את אברי גופו על מנת להציל חיי חבירו? ואם כן – עד היכן הוא חייב לסכן את עצמו?

האם רופא שונה מאדם רגיל בענין זה?

צריך להקדים ולהזכיר שאדם מחוייב להציל את חבירו מסכנה גם אם יגרם לו נזק והפסד כספי, שהרי ראינו³¹ שצריך לשכור אחרים כדי להציל; הניצול, לעומת זאת, מחוייב לפצותו במידה שיש בידו את האמצעים לכך³². אך מה בנוגע לסיכון חייו של המציל עצמו?

כדי לענות על שאלה זו חשוב לציין שמצד אחד כל אדם שווה בחשיבותו ובערכו הסגולי ביחס לזולת, כפי שכתוב³³: "לפיכך נברא האדם יחידי... שלא יאמר אדם לחברו אבי גדול מאביך...". ומצד שני "אדם קרוב אצל עצמו"³⁴, הוא דואג וחייב לדאוג בראש וראשונה לעצמו מפני ש'חיי קודמים'³⁵. נושא זה מובא בגמרא, בסוגיה מפורסמת ממסכת בבא מציעא³⁶:
 "...שנים שהיו מהלכים בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים. אם שותים, שניהם מתים. ואם שותה אחד מהם, מגיע ליישוב (כלומר, שיצליח להחזיק מעמד עד ליישוב הקרוב). דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם כמיתתו של חברו. עד שבא רבי עקיבא ולימד: 'וחי אחיך עמך' – חייך קודמים לחיי חברך". הראשונים פסקו כרבי עקיבא, ומכאן

30. טור ושו"ע חו"מ סימן תכ"ו.

31. שם.

32. בית יוסף שם בשם הרא"ש.

33. סנהדרין פ"ד מ"ה.

34. יבמות כה ע"ב, סנהדרין ט ע"ב ו-כה ע"א.

35. ראה להלן.

36. סב ע"א.

שלמרות שבני אדם שווים, האדם צריך לדאוג לעצמו ובראשונה. אולם יש לציין שבסוגיה הזו האדם דואג לחייו בצורה פסיבית, כלומר שכד המים נמצא בידו כבר ממילא, ואינו צריך לבצע פעולה אקטיבית כדי להשיג את הכד מידידו של מישהו אחר.

למרות שחיייו של האדם חשובים לו מחיי חברו, ההלכה דואגת שאדם לא יוכל לבצע מעשה של "לקיחת חיים" של מישהו אחר לצורך הצלתו האישית. במסכת סנהדרין מובאת הברייתא הבאה³⁷:

"...ההוא דאתא לקמיה דרבה ואמר ליה, אמר לי מרי דוראי (אדון הכפר): זיל קטליא לפלניא, ואי לא – קטלינא לך! [לך והרוג את פלוני, ואם לא אזי אני אהרוג אותך] אמר ליה: לקטלוך ולא תיקטול; [אמר לו: גם אם יהרוגוך אל תהרוג.] מי ימר דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי! [מי אומר שדמך אדום יותר? שמא דמו של אותו אדם אדום יותר!] ברור מכאן שאסור לפגוע בחיי הזולת בצורה אקטיבית על מנת לשמור חיי אדם. כך גם נפסק להלכה³⁸ "שאינ דוחים נפש מפני נפש", ואין אדם רשאי להציל את עצמו בהריגת חברו, למרות שמותר לו לדאוג לעצמו לפני שהוא דואג לחברו.

שוב לשאלתנו: האם אדם צריך לסכן את עצמו עבור חברו הנתון בסכנה? הדילמה קשה – מצד אחד "לא תעמוד על דם רעך" ומצד שני "חייך קודמים"!

מהתלמוד הירושלמי³⁹ נראה שחייב אדם להכניס את עצמו למצב של ספק סכנה על מנת להציל את חברו⁴⁰. נראה שטעמו הוא שמדובר בספק סכנה של המציל מול וודאי סכנה של חברו⁴¹. אולם גדולי הראשונים לא כללו בפסקיהם את דעת הירושלמי; הרי"ף והרא"ש הביאו במקום זה את הברייתא מהתלמוד הבבלי⁴² ש"חייך קודמים", כשיטת רבי עקיבא. אך מרן ר' יוסף קארו בבית יוסף שם כתב שהמצווה של "לא תעמוד על דם רעך", בנוסף לזה שהיא מלמדת על חובת האדם לבוא לעזרה כאשר רעהו בסכנה, מלמדת גם כי חייב אדם להיות נכון לאפשרות של סיכון חייו על מנת להציל חיי חברו מפני "שהלה וודאי והוא (המציל) ספק, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא"⁴³. אולם בשו"ע השמיט את מה שכתב למעלה, כנראה מפני שסמך על דבריהם של הרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש והטור

37. עד ע"א.

38. שולחן ערוך יו"ד סימן קנז סע' א.

39. מסכת תרומות סוף פרק שמיני.

40. באר הגולה חו"מ סימן תכז סע' א.

41. טור שם. וראה בית יוסף שם בשם הגהות מיימוניות.

42. בבא מציעא סב ע"א.

43. שם. וראה כס"מ הלכות רוצח פ"א הי"ד.

שלא הזכירו את דעת הירושלמי. וכן מפורשת דעתו של המאירי על מסכת סנהדרין שם, שכל המדובר בחיוב הצלת חברו הנתון בסכנה הוא רק בשלמציל לא תהא צפויה מזה שום סכנה.

גם הרדב"ז פוסק כך⁴⁴: "...כללו של דבר – כל מקום שיש צד סכנה לנפשו של המציל פטור מלהציל". בתשובה אחרת מסביר הרדב"ז⁴⁵ שכוונת הרמב"ם בדבריו שכל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעבור על דם רעך היא רק "במי שיכול להציל בלא שיסתכן המציל כלל...". ובמקרה שהצלת חברו כרוכה בהקרבת איבר מגופו של המציל הוא כותב⁴⁶: "...שאינו מחוייב למסור עצמו על הצלת חברו אף על גב דחייב להצילו בממונו אבל לא בסכנת איבריו... ודילמא ע"י חתיכת איבר, אף על פי שאין הנשמה תלויה בו, שמא יצא ממנו דם הרבה וימות, ומאי חזית דדם חברו סומק טפי דילמא דמא דידיה סומך טפי...". אחד מנימוקיו של הרדב"ז שאין המציל מחוייב לחתוך איבר מגופו הוא כי "צריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברה, ואיך יעלה על דעתנו שניחא אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חברו...". אולם מוסיף הרדב"ז שאם המציל חותך איבר מגופו להצלת חברו זו מידת חסידות, אך לא מן הדין.

ולכך מסכים גם הרמ"א⁴⁷: "אין אדם חייב להכניס את עצמו בסכנה קטנה בשביל חברו... וכל הלכות שכנים תלויים בזה שאין אדם צריך להזיק לעצמו מעט כדי שישתכר חברו הרבה...". בעל ה"בית חדש", ר' יואל סירקיס, דן במקרה שבו נמצא חלק מגוף חרוך ככבשן האש, ובאפשרות להשתמש בממצאים על מנת לזהות את הגופה כבעלה של אשה מסוימת על מנת לשחררה מעיגון; ובתוך הדברים הוא כותב⁴⁸: "...לא חיישינן כלל להחמיר ולומר דילמא איניש אחרינא הוא דאתא לאצולי (אולי הוא איש אחר, שבא להצילו), שזה חשש רחוק הוא, שיכניס איש את עצמו לתוך האש להסתכן כדי להציל את חברו, וחברו יהיה ניצול והמציל יהיה נשרף...". וכ"כ רבי יעקב עמדין⁴⁹: "...אינו בדין שיפסיד העד על ידי כך, או שיכניס את עצמו בסכנה בשביל חברו החייב".

ר"א עטלינגר⁵⁰ מתייחס לסוגיית "קיתון של מים"⁵¹, ומביא את דבר התוספות⁵² "ואין להציל חברו בגופו, דאדרבא חיי קודמים". פוסקים אחרים

44. שו"ת הרדב"ז ח"א סי' שפח.

45. ח"ה סי' ריח.

46. ח"ג סי' תרכז.

47. הרמ"א, סימן פו.

48. שו"ת הב"ח סימן נה.

49. שאלת יעב"ץ ח"ב סימן א.

50. שו"ת בנין ציון סי' קעג-קעה.

51. מסכת בבא מציעא דף סב ע"א.

52. יבמות נד ע"א תור"ה אין אונס.

הביאו ראייה שאדם אינו מחוייב להקריב סדרי עדיפויות וחשיבויות בכל הקשור לאדם עצמו ולמשפחתו: המהרש"ם כותב⁵³ "דצרכי בני ביתו קודמין אף לבני עירו בכל צרכיהם אפילו אין לבני העיר מזון מחיה כלל...". הוא גם מצטט את דברי הרדב"ז⁵⁴ "דספק סכנה שלו (של המציל) קודם לסכנה וודאית של חברו...". הרדב"ז מדגיש שה"ספק סכנה" שיש למציל, שינסה להציל את חברו ממצב של סכנה ודאית, מספיק כדי שלא לחייב אותו להסתכן. חיזוק נוסף לכך נמצא בדברי הרב קוק ב"משפט כהן"⁵⁵: "חייב אפילו להוציא כל ממונו כדי להציל נפש מישראל, אבל חיוב יותר גדול מזה לא מצאנו, וממילא אין מקום לחידוש חיוב מסירת נפש...". וכ"כ הרב משה פיינשטיין⁵⁶: "אינו מחוייב לחתוך איבר בשביל הצלת חברו... ואין לחייב לאדם ליכנס לספק סכנה להצלת חברו מודאי סכנה".

גם אם נניח שאין האדם חייב לסכן את נפשו, האם רשאי? בשו"ת אחיעזר⁵⁷ כתב: "אבל בוודאי אינו רשאי להכניס את עצמו בחשש סכנה להציל את חברו מחשש סכנה...". ובשו"ת מנחת יצחק⁵⁸: "...הנה לדעתי בוודאי להלכה למעשה העיקר כדברי הפוסקים דאסור, כלומר דאין חיוב על אדם לחתוך אברו בשביל הצלת חברו אפילו היכא דלא הוה סכנה לכל גופו (של המציל)". והוא ממשיך וכותב⁵⁹: "...ואפילו אין צריך לסבול בשביל הצלת חברו... שאין אדם רשאי למסור עצמו להריגה להציל חברו מרצון פשוט ומאהבה". אולם ברור שכל עוד המציל אינו נתון במצב של סכנה הוא חייב להגיש עזרה, ואסור לאדם "לסמא" את עינו בתרוצים של "חשש" ו"ספק סכנה" כאשר אלו אינם קיימים.

וכ"כ במשנה ברורה⁶⁰: "אם יש סכנה למציל אינו מחוייב, דחייב קודמים לחיי חברו, ואפילו בספק סכנה נמי עדיף ספיקו ידידיה מודאי של חברו, אולם צריך לשקול הדברים היטב אם יש בו ספק סכנה, ולא לדקדק ביותר...". שוב מודגש כאן שעל המציל לשקול היטב את מידת הסכנה העומדת בפניו, ולא לדקדק יותר מדי, כלומר לא לחפש סיבות שיצדיקו את ההימנעות מהצלה. וכן מובא בשו"ת ציץ אליעזר לרב אליעזר יהודה וולדנברג⁶¹: "אין חיוב על האדם להכניס את עצמו בספק סכנת נפשות כדי להציל את חברו, אולם צריך לשקול הענין היטב אם אמנם יהא נשקף לו מזה

53. ח"ב סימן רי, בשם החת"ס יו"ד סי' רלא.

54. חלק ג סימן תרכז.

55. סימן קמד.

56. אגרות משה יו"ד ח"ב סימן קעד.

57. חלק ג סימן טז.

58. ח"ה סי' ז.

59. שם סי' ח.

60. הלכות שבת סימן שכט סעיף קטן יט.

61. ח"ח סימן טו קונטרס משיבת נפש פרק י.

ספק סכנה ולא לרדק בזה יותר מדי...". הרב⁶² כתב ש"אם יש ספק סכנת נפשות הרי זה חסיד שוטה, דספיקא דידיה עדיף מוודאי דחבריה". יש לציין שהיו שסברו⁶³ שהקרבת האדם את חייו להצלת חיי זולתו עשויה להיות מוצדקת ומותרת אם האדם שייצל הוא צדיק גדול, שהכלל זקוק לו.

נציין כי הרב משה פיינשטיין⁶⁴ הביא את דברי ספר חסידים הללו, ודחה אותם מהלכה. מצד שני כתב שם הרב פיינשטיין שאמנם אנו פוסקים כדעת הבבלי שאדם אינו חייב להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה ודאית, אך אדם בכל זאת רשאי להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה ודאית.

לבסוף יש להביא דברי הרב בעל התניא⁶⁵: "כי אין לאדם רשות על גופו כלל"; כלומר חיי האדם וגופו הם ברשותו של הקב"ה. ובלשונו של הרמב"ם⁶⁶: "שאינ נפשו... אלא קנין הקב"ה".

ד. מקורותיה של חובת הרופא לרפא

בהמשך נברר את השאלות האם לרופא הקרבי בזמן טיפול נפגעים בשדה הקרב יש כללים אחרים? עד כמה מותר לו להסתכן? לאיזה סוג פצועים מותר לו לסכן את חייו? האם לצורך פצוע מסויים מותר לרופא לסכן את עצמו יותר מאשר לפצוע אחר? האם הרופא שונה מאדם הרגיל בכל הקשור לענין ההיתר והצורך לסכן את עצמו עבור אדם או חולה הנמצא במצב של סכנה? אך ראשית נבאר בקצרה את עקרון החובה על הרופא לרפא בכלל.

הרשות ואף החובה לרופא לרפא מקורה בתורה⁶⁷: "...אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה רק שבתו יתן ורפא ירפא", מכאן הגמרא במסכת בבא קמא⁶⁸ לומדת שניתנה רשות לרופא לרפא.

הגמרא במסכת סנהדרין⁶⁹, על הפסוק⁷⁰: "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם, השב תשיבם לאחיך... והשבות לו...". דורשת "לרבות השבת גופו". הרמב"ם בפרוש המשניות⁷¹ כתב: "חייב

62. ח"ג סי' תרכו.

63. דרכי תשובה יו"ד סי' קנז ס"ק נא בשם ספר חסידים (ראה להלן).

64. אגרות משה, יו"ד חלק ב' סי' קע"ד ענף ד.

65. שולחן ערוך הרב, תושן משפט הלכות נזקי הגוף ד.

66. יד חזקה הלכות רוצח פרק א הלכה ד.

67. שמות כא, יט.

68. פה ע"א.

69. עג ע"א.

70. דברים כב א-ג.

71. נדרים פ"ד מ"ד.

הרופא מן הדין לרפאות חולי ישראל". הרמב"ן בספרו "תורת האדם"⁷² מוסיף שיש בדבר גם מצווה של פיקוח נפש, ולכן הרופא חייב לרפא.

הרשב"א⁷³ לומד מהפסוק "וחי בהם"⁷⁴ שהרופא המרפא את החולה ומחיה אותו מקיים את המצוה הכתובה בפסוק זה, שהיא מצוה על שמירת בריאות הגוף. מהפסוקים "לא תעמוד על דם רעך..." ו"ואהבת לרעך כמוך"⁷⁵ לומדים שהרופא, הרואה את החולה הנמצא בסכנה או סובל ייסורים, חייב להגיש לו סיוע רפואי להצילו ולהקל ממכאוביו⁷⁶. הרופא ככלל מקיים מצות "והשבותו לו" ו"לא תעמוד על דם רעך" בכל עזרה רפואית שהוא מושיט לחולה. והענין מסוכם בשולחן ערוך בצורה תמציתית⁷⁷: "נתנה התורה רשות לרופא לרפאות, ומצווה היא...".

מה מידת ההסתכנות שחייב הרופא ליטול על עצמו בטיפול בחולים? בפירושו המשניות להרמב"ם שם כתוב שהרופא חייב לרפאות, "שאם ראהו אוכד ויכול להצילו הרי זה מצילו כגופו או בממונו או בידיעתו". הרמב"ם משתמש במילה "אוכד"⁷⁸, שמלמד על מצבו הבריאותי הקשה של החולה, ולמרות זאת ציוו חז"ל לדעת הרמב"ם שעל הרופא לטפל בו. הרב וולדנברג כותב בשו"ת ציץ אליעזר⁷⁹ שהרופא חייב, מעבר למקובל אצל אדם הרגיל, להושיט עזרה כאשר מצבו של החולה הוא קשה, ואף מסוכן. ואכן תפקידו של הרופא מחייב אותו לבוא כמגע עם מחלות שונות; זה חלק בלתי נפרד ואינטגרלי של מהות תפקידו, שהרי אי אפשר לרפאות מרחוק והמגע עם חולה "מסוכן" הוא בלתי נמנע, דבר שבסופו של דבר מכניס את הרופא עצמו לעתים קרובות למצבים של "סכנה".

ה. הסתכנות הרופא עבור חולים

הזכרנו לעיל את דבריו של הרדב"ז שאין אדם חייב להכניס את עצמו בספק סכנת נפשות כדי להציל חברו, ואם מחמיר על עצמו בכל הרי זה חסיד שוטה, "רספיקא ידידה עדיף מודאי דחבריה" (הספק שלו עדיף על הסכנה הוודאית של חברו)⁸⁰. השאלה לגבי רופא היא האם הוא מחוייב או האם מותר לו להכניס את עצמו בספק סכנה בכדי לטפל בחולה הסובל ממחלה

72. שער הסכנה.

73. איסור והיתר סימן ס סעיפים ת, טו.

74. ויקרא יח, ה.

75. ויקרא יט, טז ו-יח.

76. שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סימן לח.

77. יורה דעה סימן שלו סעיף א.

78. לפי תרגום הרב קאפח; בתרגום הישן: 'מסוכן'.

79. חלק טו סימן לח.

80. שו"ת רדב"ז ח"ג סימן תרכ"ה.

מדבקות וכדומה, או לטפל בחולה שהגשת הטיפול לו כרוכה בסיכון לרופא עצמו?

נפסק שהרופא המונע עצמו מלרפא את החולה שבא לפניו הרי זה שופך דמים⁸¹. אולם בספר חסידים⁸² מובא שאם אדם כבד במיוחד טובע בנהר אין לעזור לו מחמת הסכנה שבכך; והרי גם לרופא אין חובה לאבד את עצמו לדעת על מנת לרפא את החולה, ואולי אם מדובר במחלה מדבקת הרופא פטור מלסכן את עצמו?

לפי שיטת הרדב"ז הנ"ל נראה לכאורה שאסור לרופא להכניס את עצמו למצב של ספק סכנה כדי להציל חולה מסוכן או חולה במחלה מדבקת. אולם משו"ת הרמ"א⁸³ נראה שלכל הדעות לרופא מותר להיכנס לספק סכנה כדי להגיש טיפול לחולה, ובוודאי שלא ייקרא 'חסיד שוטה', ומכאן שדינו של רופא שזונה מאדם רגיל. רבי חיים פלאגי בספרו "נשמת כל חי"⁸⁴ דן בענין רופא המטפל בחולים בזמן מגפה, והיו יחידים מבית הכנסת שרצו לעכב ולמנוע מהרופא מלהכנס לבית הכנסת כדי שלא ידבקו במגפה. הדיון הוא רק אם רשאים הם לעכב בעדו, אך אין כל דיון בקשר לרופא עצמו, האם לו מותר לו להסתכן בריפוי החולים. בשו"ת ציץ אליעזר⁸⁵ מובא עוד נימוק המתיר לרופא להכניס את עצמו בספק סכנה, והוא: "גדרו של העולם", כלומר, העובדה שהרופא מכניס את עצמו למצבי סכנה על מנת לטפל בחולים הינה משום שזהו תפקידו, ומקובל שכך מקיים הרופא את שליחותו. ולכן למסקנה נראה לרב וולדנברג שהרופא רשאי ואף חייב להכניס את עצמו למצב של ספק סכנה על מנת לטפל בחולים:

"מכל האמור נראה ברור דמותו לו שפיר לרופא לסכן את עצמו לטפל גם בחולים נגועים במחלות מדבקות מכל הסוגים ל"ע ובכל האופנים, ועוד למצוה רבה יחשב לו הדבר, ומה גם בהצטרף לזה דעות הפוסקים החולקים על הרדב"ז ודעימיה וסברי שבכלל יש חיוב להכנס בספק סכנת נפשות בשביל ודאי פקו"נ של חברו, ויקיים בו מקרא שכתוב: 'אתם הדבקים בה' אלו קיכם חיים כולכם היום'".

ו. הסתכנות הרופא בזמן מלחמה

עד כמה חייב הרופא לסכן את עצמו על מנת לטפל בפצועים בקרב? האם למען כל פצוע, בלא קשר למידת פציעתו, חייב הרופא חייב לסכן את

81. שו"ע יו"ד סימן שלו סעיף א.

82. סימן תרעד.

83. סימן יט.

84. "להסתכן עבור נפגעים, כשהסיכוי להצילם קלוש", מתוך שיעורו החודשי, רמת אלחנן חוברת 63 [תשמ"ד].

85. ח"ט סימן יז פרק ה.

עצמו? ובכלל, האם רשאי הרופא לסכן את עצמו כדי לטפל בנפגעים תחת אש, שהרי אם הוא ייפגע לא יישאר מי שיטפל ביתר החיילים!

כפי שכבר הזכרנו לעיל, העקרון של "חייד קודמים" הינו קו מנחה עיקרי, למרות שלא הובא בפירוש ב"שולחן ערוך"⁸⁶. אף לגבי חובת ההסתכנות כאשר הסכנה לחברו היא וודאית, ההלכה נפסקה כהרדב"ז⁸⁷, דאין כל חיוב על האדם להכניס עצמו בספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה וודאית. האם לדינים הללו אותו תוקף בזמן מלחמה? האם יש קולות או חומרות הנהגות בזמן שכלל ישראל נמצא במלחמה בניגוד למצב רגיל? מלחמה מטיבעה דורשת מחיר כבד מהלוחמים המשתתפים בה. הרמב"ן⁸⁸ כותב: "כי בדרך הארץ בכל המלחמות ימותו אנשים גם מכת הנוצחים (המנצחים)..."

ישנה מחלוקת מהו אחוז האבדות שנחשב בגדר המותר בזמן מלחמה (מלחמת הרשות)⁸⁹. מהגמרא משמע שאחוז האבדות המותר הוא שישית מכלל הלוחמים, והוא מתייחס להרוגים ולא לפצועים⁹⁰. בספר מנחת חינוך⁹¹ כתב: "...נהי דכל המצוות נידחות מפני הסכנה, מ"מ מצוה זו להלחם עמהם (מדובר במלחמה נגד שבעת העמים) דהתורה ציוותה ללחום עמהם... וידוע דהתורה לא תסמך דיניה על הנס כמבואר ברמב"ן"⁹²...

בספר חסידים⁹³ מובא: "שנים שיושבים וביקשו אויבים להרוג אחד מהם, אם אחד תלמיד חכם והשני הדיוט מצוה להדיוט לומר הרגוני ולא חברי, כרב ראובן בן איצרובלי שביקש שיהרגוהו ולא לרבי עקיבא, כי רבים היו צריכים לרבי עקיבא...". מכאן אפשר לדייק שאם מצווה ליחיד למסור נפשו עבור תלמיד חכם (או מנהיג רוחני שהציבור צריך אותו) כרבי עקיבא, עבור ציבור שלם לא כל שכן שיהא חייב למסור את נפשו!

הרב אברהם יצחק הכהן קוק בספרו משפט כהן⁹⁴ כותב על החובה למסור נפש היחיד עבור הצלת כלל ישראל מטעם "הוראת שעה" ו"מיגדר מילתא". הרב אונטרמן⁹⁵ אף מזכיר את פסקו של המהרי"ק⁹⁶ בקשר להיתר

86. "חזון איש" חו"מ ונויקין ליקוטים סימן ר; "העמק שאלה" פרשת ראה סימן קמז; "מנחת חינוך" מצוה רצו.

87. שו"ת רדב"ז ח"ג סימן תרכו.

88. ספר דברים כ, ד.

89. שבעות לה ע"ב ובתוספות שם.

90. חתם סופר אור"ח סי' כח, ושו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן נז, שמביא דברים בשם הנצי"ב מוולוז'ין בפירושו על שיר השירים פרק אחרון.

91. מצוה תכו.

92. דברים כ, ד.

93. סימן תרצה.

94. סימן קמב-קמד.

95. תושבע"פ כרך יד עמ' יד.

96. בתשובתו בשורש קסז.

לעבור על איסור גילוי עריות, אם בזה יכול להביא להצלת כלל ישראל. תוספות ר' יהודה מפריש⁹⁷ משבח את יעל שלפי חז"ל פיתתה את סיסרא כדי להורגו, וכותב: "ודבר זה מותר לעשות עבירה לשמה, אפילו היא אשת איש, כדי להציל את כלל ישראל; וכן מצינו באסתר". אולם "הנודע ביהודה"⁹⁸ כותב שלעבור על איסורים כשפיכות דמים, גילוי עריות ועבודה זרה, אפילו להצלת כלל ישראל, "אין להתיר אלא על פי הוראת בית דין". בכל אופן רואים מכאן שחשיבות כלל ישראל מביאה למצב הלכתי יוצא מן הכלל, ואולי גם יש חובה להיכנס למצב סכנה בשביל הצלת הכלל.

יש מספר היבטים הלכתיים מעניינים למצב "מלחמה": בזמן מלחמה אין הגורם של פיקוח נפש דוחה או מעכב את הלחימה, מכיוון שאין פיקוח נפש של יחידים דוחה פיקוח נפש של הכלל. מרגע שנכנסים למלחמה המדובר על מצב של סכנה כללית לחיילים ולעם כולו. למלחמה יש תוקף של "פיקוח נפש" של העם כולו, כי עתידו וקיומו עומדים על הפרק. הרב קוק כותב שכאשר מדובר בהצלת כלל ישראל, גם שלא בזמן מלחמה, חובה על היחיד למסור עצמו למענם, משום שהציבור אינו סתם צירוף של יחידים אלא הוא מהות חדשה הנקראת "כלל ישראל". מלחמות ישראל, בין אם מדובר במלחמת "רשות" או מלחמת "מצוה", מלחמה המה.

הרב וולדנברג⁹⁹ כותב שמצב מלחמה גורם לשינוי בחובה להסתכן: "נראה דיש לומר דבמלחמה שאני, וכשם שהותרה עצם המלחמה לסיבותיה ולמשימותיה ולהכניס בסכנה עם רב, כך אחת מהלכותיה היא שכל אחד ואחד מאנשי הקרב מחוייב למסור את נפשו להציל את משנהו מסכנה שנקלע בה... וכשם שהכלל ו"חי בהם" לא חל במלחמה – כך הכלל על "חיך קודמים" גם כן לא חל, אלא כאיש אחד מחוייבים למסור על אחד ואחד את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו...".

ובהקשר של ו"חי בהם" כותב הרב קוק¹⁰⁰: "עניני הכלל דמלחמות יוצאים מכלל זה דוחי בהם... גם אם נצטרך לסכן את נפשנו ואף למסור נפש, דבר שלא יאפשר "וחי בהם" ולא שימות בהם, חובה לעשות...". ואכן, המושג "חיך קודמים" אינו יכול לתפוס מימד אקטואלי בזמן לחימה. מטרת המאמץ המלחמתי הוא נצחון, וזה אפשרי רק על ידי מאמץ משותף וכולל של כל הכוחות, כאשר כולם חדורי אמונה ובטחון בצורך המלחמה ובצדקת הנצחון. שיתוף הפעולה רוקם צורה של "גוף אחד" – הצבא צריך לפעול כגוף אחד ולא כמכלול של חלקים בודדים. ברגע שחייל יתחיל לחשוב על

97. יבמות קג ע"א.

98. מה"ת יו"ד סימן קסא.

99. ציץ אליעזר חלק יב סימן נז.

100. "משפט כהן" סימן קמג.

עצמו, ושיקולים על קיום עצמי יעלו על השיקולים של המאמץ המלחמתי, הוא יפגע בעצם המאמץ המלחמתי ולא יתן את מירב כוחותיו (הפיזיים והנפשיים) למערכה. במקום לחשוב "מה טוב לכלל, מה טוב לצורך השגת נצחון" – הוא יחל לחשוב במימד הצר והאנוכי, מה טוב לו עצמו. קן מחשבה כזה עלול להביא אסון על הכוחות.

הרמב"ם¹⁰¹ מתייחס לנקודה זו באומר: "ומאחר שיכנס בקשרי מלחמה... וכל המתחיל לחשוב ולהרהר... כל דמי ישראל תלויים בצווארו... ואם לא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו הרי זה כמו ששפך דמי הכל".

ישנה חובת הסתכנות שנובעת משום תיקון המדינה וצורך הנהגתה. דבר דומה לזה מביא החתם סופר¹⁰², שמסביר את דברי הגמרא¹⁰³ שהמלכות יכולה לגרום להריגת עד שישית מאנשיה בכך "שיש בזה משום תיקון המדינה וצורך הנהגתה...", שהרי לדעת התו' המדובר אפילו על מלחמת רשות. רואים מכאן שהדרך לנהל מלחמה ולנצח בה כרוכה בדרך הלחימה הטבעית שיש בה גם אפשרות לנפגעים רבים, ועל-כן על החייל לתת את כל יכולתו הנפשית והפיסית כדי לנצח; רצונו לנצח חייב לכלול את המוכנות למסור את נפשו וכמובן להסתכן עבור חברו הנלחם לצידו. דעה דומה מובאת בשו"ת שם אריה¹⁰⁴: "בכל דבר שהוא צורך העולם, כמו לרדת במלחמה דהווי ודאי סכנה, שרי אף במלחמת הרשות..."

הנצי"ב, הרב נפתלי צבי בולין מוולוז'ין, בפירושו על התורה "העמק דבר", מוסיף הסבר על הפסוק בספר בראשית¹⁰⁵: "...מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם...". הוא כותב: "פירש לנו הקב"ה אימתי האדם נענש, בשעה שראוי לנהוג באחיה; מה שאין כן בשעת מלחמה, ועת לשנוא או עת להרוג, ואין עונש כלל, כך נוסד העולם...". כלומר, במלחמה, למרות שצריכים לשנוא ולהרוג אין נענשים על כך, כי זו דרכה של צורת המלחמה. מכל זה אפשר להסיק שבמלחמה, בה יש מימד מיוחד של הסתכנות שאין בחיי היום יום, יש חיוב על כל אחד ואחד להכניס את עצמו למצב סכנה כדי להציל את חברו לנשק הנתון במצב סכנה, הן בגלל תיקון העולם ודרך הנהגתו, והן בגלל ההשלכות הישירות והמקיפות שאי מסירות-נפש זו תביא למערכה כולה.

הטעמים דלעיל נכונים במידה כפולה ומכופלת לגבי הרופא הקרבי: נוסף לעובדה שבהכשרתו הוא רופא, לפני הכל הוא חייל לכל דבר, שותף מלא במערכת הצבאית וכפוף להוראות מפקדיו, ומטרתו הסופית היא ביצוע

101. הלכות מלכים, פרק ז הלכה טו.

102. חלק חו"מ סימן מד.

103. שבועות לה ע"ב.

104. חלק יו"ד סימן יז.

105. ט, ה.

משימת הלחימה והשגת הנצחון. לכן החובה הבסיסית של החייל, להלחם ואף להכניס את עצמו למצב של סכנה במידת הצורך, חל כמובן גם על הרופא. וכך כותב בעל חסדי דוד¹⁰⁶, שבזמן מלחמה יש חיוב על כל אחד ואחד להכניס את עצמו בסכנה כדי להציל את זולתו הנתון בסכנת נפשות.

סיבה נוספת המחייבת את הסתכנותו של הרופא היא מעצם תפקידו כרופא. אין שום ספק, שאם במצב של היום-יום חלה על הרופא החובה לטפל בחולה המדבק ועל ידי כך להכניס את עצמו למצב של סיכון עצמי (כפי שהובהר לעיל) – בזמן מלחמה, כאשר המערכה כולה מתבצעת לצורך הצלת עם ישראל, על אחת כמה וכמה שחובת "ורפוא ירפא" מקבלת משנה תוקף.

שיקול נוסף המחייב את הרופא לסכן את עצמו קשור לנקודה של "רוח הקרב" (Morale). ענין זה אומנם אינו דבר מוחשי, אך יש לו משקל סגולי כבד בתוצאות הסופיות של הקרב. הוא חלק מהמרקם העדין והמסובך שיכול לעכב או לקרב את הניצחון לכוחות הלוחמים. הידיעה של כל חייל, שאם ייפגע בקרב יעשה הצבא את הכל כדי לעזור לו, מוסיפה לו בטחון ו"שאר רוח" כדי להלחם. אם חייל ידע שלא יכניסו צוות רפואי למצב סכנה כדי לעזור לו, הדבר עלול לפגוע ברצונו להסתער ולהלחם בכל כוחו. חייל חייב להאמין באמונה שלימה שמאחוריו עומדת מערכת שתעשה הכל למענו במידה וחלילה ייפגע.

דברים ברורים אלו נפסקו להלכה על ידי הרב יצחק זילברשטיין¹⁰⁷: ידוע הדבר שהיציאה למלחמה מתוך פחד ורפיון רוח עלולה להסתיים חלילה וחס בסכנה לעם ישראל כולו. ואם-כן יש מקום לומר, שחיילים היודעים שאם חס וחלילה ייפגעו יצילו אותם בכל מחיר – ילחמו בעוז ובגבורה; ואם ידעו שלעיתים, כאשר התקוה להצלתם קלושה, יפקירו אותם לנפשם, ילחמו מתוך פחד. יתכן שאז חייבים להסתכן להצילם לא מחמת חיוב הצלת נפגעים, כי אם מתוך חשש סכנה לעם ישראל.

חיזוק לשיקול זה הביא הרב שלמה גורן, הרב הצבאי הראשי לשעבר¹⁰⁸: בוודאי על הרופא לסכן את עצמו אם המצב יצדיק את זה על מנת לטפל בנפגעים, והרי הדבר ברור לא רק מדין "לא תעמוד על דם רעך" ו"רפא ירפא", אך גם מעצם הענין שהרופא מהווה חלק אינטגרלי מהמערך הלוחם, והאפקטים המורליים והפסיכולוגיים בהימנעותו לגשת לפצועים עלולים לגרום לפגיעה בכורשר הלחימה של הכוחות. לדברים אלו הסכים גם

106. בפירושו על הספרי פרשת כי תצא.

107. "להסתכן עבור נפגעים, כשהסיכוי להצילם קלוש", מתוך שיעורו החודשי, רמת אלחנן חוברת 63 [תשמ"ד].

108. מתוך ראיון שהתקיים עימו בשנת תשנ"א.

ראש ישיבת שעלבים הרב אברהם אבידן, מי שהיה עוזרו הבכיר של הרב הצבאי הראשי¹⁰⁹: במידת הצורך הרופא הצבאי חייב להכניס את עצמו למצב סכנה, וגם אם לבסוף נפגע בעצמו – הוא פעל כדין, מכיון שפעולת הצלה היא חלק בלתי נפרד מהמערכת המלחמתית, ובלי נוהל פינוי פצועים בצורה תקינה לא תתכן מלחמה מאורגנת ומסודרת; הטיפול בנפגעים בחזית הוא החלק הראשון של נוהל פינוי הנפגעים, ולכן מקומו הטבעי והחשוב של הרופא הקרבי הוא בקו הראשון.

גם בקשר לכל חייל כתב בשו"ת ציץ אליעזר¹¹⁰ שחייל מחוייב להכניס את עצמו בספק סכנה כדי להציל את חברו החייל מסכנה, כגון שמוטל פצוע בשטח מסוכן וחשוף לאוייב וכו'. דעתו היא שאחת מהליכותיה של המלחמה היא שכל אחד ואחד מאנשי הקרב מחוייב למסור את נפשו להציל את משנהו מסכנה שנקלע בה מגרמת המלחמה. אם-כן אפשר ללמוד כאן קל-וחומר פשוט: אם חייל שתפקידו להילחם חייב להכניס את עצמו לסכנה אפילו ודאית כדי לעזור לחברו לנשק שנמצא בסכנה, רופא, שתפקידו העיקרי הוא לתת טיפול רפואי לנפגעים, על אחת כמה וכמה!

באותו ראיון שאלתי את הרב שלמה גורן, האם העובדה שהרופא מסכן את עצמו אינה בעצם "חרב פיפיות": מצד אחד השתתפותו הפעילה הינה קריטית לטיפול בנפגעים וחיוזק כוח הלוחמים וכו"ל, אך מאידך גיסא השתתפותו עלולה להביא לפציעתו, דבר שישאיר את יחידתו ללא מענה רפואי, ואז ישארו חיילים רבים ללא טיפול בשעת הצורך, עם כל ההשלכות הקשורות בזה! הרב גורן השיב שזה אינו שיקול, מפני שבמערך הצבאי יש עורך, גם "עורך קידמי", ושרשרת תחנות של עזרה רפואית שיכולות לתת מענה למצב כזה בשעת הצורך; בנוסף על כך אפשר להניח שאם ח"ו ייפגע הרופא, הוא יוחלף על ידי רופא אחר שיובא מכח העתודה.

יש להדגיש שמדובר כמובן במצב שכתוצאת ההסתכנות נזכה להציל חיי אדם, אבל אם סכויי הצלה קלושים – ברור שההסתכנות היא בבחינת "אין הצר שווה בנזק המלך"¹¹¹, כי פעולת הצלה עלולה להסתיים באובדן נוסף של חיי אדם¹¹². אך שוב, מדובר בזמן מלחמה, בזמן סכנת הכלל, ואין לאדם להרבות בשיקולים ולדקדק בכך יתר על המידה. נראה שהשיקול וההחלטה הם באחריות מפקד הכח. אך לעיתים בזמן הקרב אין אפשרות למפקד להחליט על כך, ואז נשאר על הרופא לקחת את האחריות על עצמו. בנוסף יש לציין שעל הרופא שמגיע לפצועיו לטפל בהם לפי סדר,

109. תושבע"פ טז [תשל"ד].

110. חלק יב סימן נז.

111. אסתר ז, ד.

112. הרב יצחק זילברשטיין ב"שיעור חודשי" שם.

שבעיקרו הצורך לתת את מירב הטיפול לנפגעים עם הסיכויים הטובים ביותר לחיות. סוג מיון כזה קרוי בשפה המקצועית Triage¹¹³. מקור לכך נמצא במשנה ברורה¹¹⁴: "שניים שנלכדו בבית בווער, אחד בריא ואחד מסוכן, ואין אפשרות להציל את שניהם, הבריא קודם להצלה. ומוזה נלמד שהרופא היכול להציל חולה בינוני שעל ידי הטיפול ינצל, וחולה קשה שספק אם ניתן להצילו, יטפל בבינוני.

בכל דיון כזה חובה לזכור את דברי הרמב"ם:

"ומאחר שייכנס בקשרי מלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד ה' הוא עושה מלחמה, וישים נפשו ולא ירא, ולא יפחד... וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה שנאמר: "אל ירך לבבכם, אל תיראו, ואל תחפזו, ואל תערצו מפניהם... ולא עוד אלא כל דמי ישראל תלויים בצאוורו... ואם לא ניצח ולא עשה מלחמה בכל לבו, בכל נפשו הרי זה כמי ששפך דמי הכל... וכל הנלחם בכל ליבו ובלא פחד, ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה..."¹¹⁵.

ז. דיון וסיכום

חיי היום-יום היהודיים מכוונים ומוכתבים על ידי ההלכה. קיים ויכוח בין הפוסקים עד כמה חייב אדם להקריב ולהתאמץ עבור חברו, ומסקנת רוב הפוסקים היא שאין חובה להכנס לספק סכנה לצורך הצלת הזולת, ויש הסוברים אפילו שאסור לאדם להכניס את עצמו למצב של סכנה עבור הצלת חברו. הנימוק העיקרי הוא הכלל של "חייך קודמים", ואדם קרוב אצל עצמו

113. Triage- הוא מערכת פעולות של קביעת סדר עדיפויות לטיפול רפואי, המבוססת על אבחנה והערכה פרוגנוסטית, תוך התחשבות בצרכים הרפואיים, זמניות המשאבים, יכולות התערבות כירורגית החייואיתיות, ויכולות הטיפול של הצוותים. הוא דינאמי על-פי השינוי במצב הפצועים ויכולות הפינוי (דולב, ע., פריאל, י. 1996. "הגבוי האתי לרופא באירוע רב נפגעים", הרפואה, כרך 130, חוב' ו', עמ' 425) אמות מידה מקצועיות הוצעו על-ידי הסתדרות העולמית אשר קבעה 5 קדימויות לטיפול: עדיפות ראשונה: נפגעים שניתן להציל חייהם, אך נמצאים בסכנת חיים מיידית ויש לטפל בהם. עדיפות שניה: נפגעים שאינם נמצאים בסכנת חיים מיידית, הזקוקים לטיפול תוך זמן קצר וסביר, אך בדחיפות נמוכה מאשר אלה שבעדיפות ראשונה. עדיפות שלישית: נפגעים שניתן לדרות את הטיפול בהם לזמן ממושך. עדיפות רביעית: נפגעים הלוקים בתגובה נפשית אשר בחלקם זקוקים להרגעה. אך אין צורך לטפל בהם בזמן הסמוך לאירוע. עדיפות חמישית: נפגעים הסובלים מפגיעות קשות כל-כך, או מורכבות, אשר טיפול בהם באמצעים ובכח-אדם הקיימים מהווה מעמסה אשר תפגע בסיכויי נפגעים אחרים לשרוד (World Medical Association on Medical Ethics in the Event of Disasters. Adapted by the 46th WMA General Assembly/ Stockholm, Sweden. September 1994).

-- העורך.

114. סימן שלר ס"ק סח.

115. רמב"ם הלכות מלכים פ"ז הלכה טו.

בראש ובראשונה. יש פוסקים שאפילו הגדירו "כחסיד שוטה" אדם המסכן את עצמו עבור הצלת חברו.

ניסינו לברר את דיני פיקוח הנפש של רופא קרבי תחת אש בטיפולו בנפגעים. הרופא הקרבי מוצא את עצמו לעיתים תכופות בתוך "קלחת האש" של הקרב; ומה יקרה בהמשך הטיפול בחיילים שבקרב אם הרופא יפצע? ועוד, לאיזה סוג פצועים הרופא חייב לסכן את עצמו?

ההלכה מגדירה את מצב "המלחמה" כמצב של פיקוח נפש כללי לעם ישראל כולו, מכיון שנצחון או כשלון של הקרב יקבע את בטחונו והמשך קיומו של העם. אי לכך כללים שקיימים בחיי היום יום אינם בעלי משקל בזמן מלחמה. הכלל של "חיך קודמים" מתבטל, והחייל בזמן הקרב חייב להסתכן עבור הצלת חברו. כל זה קשור למאמץ המלחמתי כולל, שדורש מכל אחד הקרבה עצמית על מנת להבטיח את נצחון הכלל.

על הרופא, בזמן קרב, חלה אותה חובת הסתכנות כמו חייל רגיל. הרי בראש ובראשונה הרופא הוא חייל, וחלות עליו החובות והדרישות שמתבקשות מכל חייל. בנוסף, חובתו להסתכן עבור הנפגעים מתחזקת מכח האחריות שיש בו מצד היותו רופא – הצו ההלכתי של "רופא ירפא".

ראינו שהחשש שמא ייפגע הרופא, ועקב זה לא יהיה המשך טיפול רפואי באחרים, אינו בעל משמעות. מערך רפואי בנוי על עתודה של תחנות רפואיות משדה קרב ועד לבית חולים עורפי. במידה של היפגעות סביר להניח שהרופא יוחלף, ולא תיפגע רציפות תנועת הכוחות והלחימה.

עוד שיקול נוגע ל"רוח הקרב" של הלוחמים. בצבא דורשים מהחייל לתת את מלוא כוחותיו, ואף למסור את היקר לו מכל, את חייו, אם יידרש לכך. איך נוכל לדרוש מהחייל להסתער ולהסתכן, אם הוא ידע שבמקרה שייפגע לא יסתכן רופא הכוח כדי לטפל בו? עצם נכונותו של הרופא להסתכן עבור הנפגעים, עשויה להחדיר בטחון בלב הלוחמים שאם הם יפגעו בזמן הקרב יהיה מי שיטפל בהם, ודבר זה אף יוסיף להצלחת הלחימה.

עוד יש לקחת בחשבון שמעשה ההסתכנות של הרופא חייב להיעשות כאשר יש לפחות מידה קטנה של סיכוי להצלת חיי אדם. במקרה של סיכויים קלושים או אפסיים, צריך הרופא לשקול היטב את הסתכנותו. מותר לרופא להסתכן עבור הצלת חיי אדם, אך לא על מנת שהמסתכן ייהרג ללא צורך.

על הרופא הקרבי, בזמן המערכה, מוטלות מספר משימות חשובות. בראש ובראשונה הוא חייב לשמור על שלומם ובריאותם של הלוחמים, ובזמן הצורך לטפל בנפגעים, גם כאשר מדובר בהסתכנותו האישית.

יהי רצון שהשאלות הקשות הללו תישארנה שאלות להלכה ולא למעשה.

מקור: אסיא סג-סד, עמ' 101-120, 1998